

SZEMLE

FELSŐOKTATÁS NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Egy enciklopédiáról illene enciklopédikus igényű ismertetést írni, a két műfaj azonban kizárja egymást: az egyik jellegénél fogva szükségképpen a teljességre törekszik, a másik a lényegre, arra, ami az olvasó figyelmét felkeltheti, ami érdekes, értékes, rendkívüli vagy egyedülálló a műben. Az *antinómia* feloldásának egyetlen lehetséges eszköze az ismertetést író szubjektuma, mely objektivitásra törekszik ugyan, de eleve tudja, hogy saját személyiségének, illetve érdeklődésének szűrőjén keresztül fogja látni és láttatni a művet, s legfeljebb csak reménykedhet abban, hogy hozzáértése és tapasztalata, továbbá a téma iránti szerelme elegendő meggyőző erőt áraszt magából ahhoz, hogy másokat is rábírjon egy több mint ezer oldalas munka kézbe vételére és a benne való elmélyülésre.

A recenziálással kapcsolatban kialakult még egy íratlan kötelem (amely alól illik most felmentésért folyamodnunk az olvasóhoz): legfeljebb a megjelenést követő évben szokás a könyv ismertetését közzétenni. Ez minden bizonnyal abból eredeztethető, hogy egy éven túl a mű veszít újdonsága erejéből, alkalmasint elveszítheti aktualitását. Nos bizonyos mértékig ez erre az esetre is igaz, eljárásunkat mégis bocsánatos bűnnek érezzük, mert olyan munka ismertetésére vállalkoztunk, melynek legfőbb érdeme nem a legfrissebb információk közzétételében, inkább volumenében, átfogó jellegében rejlik. Aki próbálkozott már azzal, hogy nemzetközi gárdával, nemzeti jelentésekből és összehasonlító tanulmányokból szerkesszen kötetet, tisztában van a vállalkozás nehézségeivel, s azzal, hogy e műfajban a naprakészségre törekvés a soha meg nem jelenhetőséget eredményezné, hiszen a tanulmányok elkészülte között – a legszigorúbb koordináció ellenére is – időbeli eltolódások adódnak, miközben a változások folyamatosak.

Az 1991-ben megjelent munka tanulmányainak megírására olyan időpontban került sor, amikor az 1989-ben bekövetkezett kelet-európai változások még csak érlelődöben voltak. Az új idők szele szellemileg érződhetett tehát már e régióban, a változásokra, a nagy reformokra, a felsőoktatás

teljes megújítására azonban még nem került sor. Így legnagyobb sajnálatunkra a volt szocialista államok felsőoktatási változásainak analízisét az enciklopédia még nem tartalmazza, legfeljebb ahhoz tud hozzájárulni, hogy a régió változásait a világ egyéb országainak trendjeivel összevethessük.

Bevezetőjében „szokatlan enciklopédiának” nevezi magát, mely inkább arra törekedett, hogy a világ minden régiójának felsőoktatásáról tartalmazza a leglényegesebb információkat, s nem arra, hogy országonként a teljesség igényével dolgozza fel a témát. A két kötetben megjelentetett több mint hatvan tanulmányt az egyes országok felsőoktatással elmélyülten foglalkozó szakemberei készítették, akiknek a szerkesztők lehetőséget kívántak biztosítani arra, hogy véleményüket kifejtessék, a tudományos objektivitás keretein belül mindenfajta nézet hangot kaphatott tehát. Ebből adódik a kötet egyfajta eklektikussága, amelyet azonban értékeként is felfoghatunk, hiszen az államok vezető szakembereinek felfogása, s trendekről való elképzelése a jövő szempontjából meghatározó lehet. Mivel a kötet szerzői e várható trendek felvázolására is lehetőséget kaptak, utólag – ha tetszik – „ellenőrizhető”, hogy meglátásaik mennyire bizonyultak helytállóknak. Ilyen értelemben e kötet más, vagy több mint egyszerű summázata a benne foglalt tanulmányoknak, azáltal, hogy egyszerűen informatív és egyben analitikus.

Európai bölcsőben ringott felsőoktatási műveltségünk számára szinte kuriózum, hogy betekintést nyerhetünk az arab világba, vagy bepillantathatunk mondjuk Taivan, Pakisztán, a Fülöp-szigetek, Venezuela vagy Nicaragua felsőoktatásának kulisszái mögé. Ez a betekintés nem is olyan érdektelen, különösen akkor, ha megszívleljük *Kornai János*nak a gazdasági fejlettség mérésére vonatkozó tanácsát, hogy a nemzetközi egybevetést a nagyjából azonos fejlettségi szintű, vagy ilyen szintről indult országokkal célszerű elvégezni, mert léteznek olyan gazdasági-társadalmi fejlődési törvényszerűségek, amelyek alól egyetlen társadalom sem mentesítheti magát.

A zavart a felsőoktatásban sokszor épp az okozza, hogy a szakterület és a gazdasági fejlettség összefüggéseinek vizsgálata ahhoz az önellentmondáshoz vezethet, hogy a gazdasági fejlettségi szinthez igazodó felsőoktatás feleslegessé teszi a megváltoz-

tathatóságra irányuló elképzelések megfogalmazását, a folyamatok eleve elrendeltségének érzetét keltve. Valójában persze inkább arról van szó, hogy a csak felsőoktatásra koncentráló elemzések a gazdasági összefüggések filozófiai alapkérdéseit nem érintik, s így nem tesznek kellő különbséget a törvényszerű tendenciák és a nem szükségszerű fejlődési vonulatok között.

Ha bárkit megkérdeznének, vajon bízik-e abban, hogy a felsőoktatás fejlesztése által a gazdasági fejlődés előidézhető, illetve felgyorsítható, minden bizonnyal igennel válaszolna, bár aligha tudna magyarázatot adni arra, hogy ez pontosan mely folyamatok révén érhető el.

Marxizmussal nem kis mértékben fertőzött világfelfogásunk számára egyáltalában nem elfogadhatatlan az a tétel, mely szerint a gazdaság a meghatározó, a felépítmény pedig a felsőoktatás is beletartozik, csak viszonylagosan önálló, s ebből adódóan csak korlátozott mértékben hathat vissza az alapra (Marx "sztalinizikált" változata után szabadon). A tétel egyszerű megfordítása érezhetően lekicsinyli a gazdasági folyamatok jelentőségét. Márpedig ha nem találunk valami magyarázatot arra, hogy az oktatásban elsajátított ismeretmennyiség miként fordítható gazdasági eredménnyé, nem teszünk többet, mint enerváltan tudomásul vesszük, hogy a társadalmi tudásszint nem lehet magasabb, mint az adott gazdaság fejlettségi szintje, s így tudatos jobbítás helyett a spontaneitás korlátai közé szorítjuk magunkat, mintegy beletörődve abba, amit nagy valószínűséggel a gyakorlat kívánalmainak megfelelően továbbra is el fogunk érni (lásd a társadalom önmozgása). Ennek alapján – s nem is teljesen megalapozatlanul – bízhatunk abban, hogy a fejlődés adott szintjén bekövetkezik majd a felsőoktatás fokozatos terjeszkedése, minőségjavulása stb. Eljárásunk még jogos is abból a szempontból, hogy a nemzetgazdaság finanszírozó-képességének vannak fizikai korlátai, s ezáltal csak a gazdasági fejlettség adott szintjének függvényében (optimális esetben a GDP adott százalékában, objektivizált alapon) járulhat hozzá a társadalmi tudásszint emeléséhez, netán investálhat abba új intézmények létesítésével. Helyezkedhetünk tehát arra az álláspont-ra, hogy ha a gazdaság fejlődésének megvannak a társadalmi motívumai, azok ki is fogják váltani (netán kényszeríteni) a felsőoktatás fejlődését. Elegendő tehát a spontán haladás útjából elhárítani az akadályokat, s a várt eredmény be fog következni...

Csak hogy a felsőoktatás tényei nem mindig igazolják a spontaneitásba vetett hitet. Készterés,

motiváltság nélkül (legyen az belső vagy külső) még a spontán fejlődés is elmaradhat (lásd az egykor vezető arab világ viszonylagos lemaradása vagy az ázsiai társadalmak *Tőkei Ferenc* által kimutatott negatív példája), s épp így nem következhet be a fejlődés akkor sem, ha a spontán fejlődés elé is akadályokat gördítenek, legyenek azok politikaiak, ideológiaiak, anyagi vagy szervezeti természetűek (vö. *Konrád – Szelényi: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*).

Úgy tűnik, valóban létezik az az alapösszefüggés (amely mára talán már evidenciává, a felsőoktatásban talán túlhangsúlyozott axiómává is vált), mely szerint a társadalom (elsősorban persze technikai) tudásszintje és gazdasági fejlettsége közötti összefüggérendszerben a tudásszintnek nagyobb a jelentősége, mert ennek alapján maguk az eszközök bármikor rekonstruálhatók. (lásd *Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonalai*).

„Humánummal zagyvált rációnk, az a vén európai” (*Spiró György*) azt mondatná velünk, hogy valóban elsődleges az emberi tényező, ám magunk is tudjuk: a technikai eszközök jelenléte, hozzáférhetősége már magában az oktatási folyamatban sem nélkülözhető, s talán még ennél is kevésbé a gyakorlatban, mely nélkül a társadalmi tudásszint nem növelhető. A tudás elsajátítását tehát, bár elsődlegesnek tekintjük, mégsem tartjuk abszolútizálhatónak, legfeljebb egy lehetőségnek arra, hogy a gyakorlat gyorsabban változhasson, az oktatási folyamatban elsajátított technikák, módszerek és innovatív készség által. Ez a megalapozás, ha nem csak egyedekre korlátozódik, hanem egy kiterjedtebb és pozíciójánál fogva kompetens rétegre áll, s ha legalább mesterségesen emelt vagy fenntartott korlátok nincsenek, úgy – az ebben a szélesebb értelemben felfogott tudás – valóságos forradalmat idézhet elő a társadalomban, és bizonyos idő alatt, (mindenesetre nem rövid távon) széles körben el is terjedhet, vagyis a társadalmi tudás, a társadalmi praxis részévé válhat. (Ha ez a fázis elmarad, nem jöhet létre az ugrásszerű változás, mint pl. Indiában, ahol mindmáig nem tudott bekövetkezni az elit tudásának társadalmi tudássá transzformálódása.) S ami talán még ennél is lényegesebb, s a Nyugat már ezt is felismerte, ha egy ország enek a folyamatnak a jelentőségét nem ismerte fel, s ezért nem, vagy nem eleget investál oktatásügyébe, elsősorban felsőoktatásába, úgy mindenfajta egyéb befektetés is célját téveszti...

Valójában ebben áll azoknak a "gazdasági csodáknak", legalábbis azok egy részének magyarázata, amelyeket a közvélemény szívesen indokol

mentalitással, fanatizmusra való hajlammal, s kevésbé a célok helyes kitűzésével, a maguk komplexitásában szemlélt folyamatok előre tervezettségével és következetességgel azok végrehajtásában. Ha a felsőoktatás nemzetközivé válásának tendenciáit is figyelembe vesszük, könnyen rájöhethünk, hogy igenis léteznek már olyan módszerek, amelyek hozzásegíthetnek bennünket a kívánt eredményhez. Ilyen például az a nyugat-európai felismerés, illetőleg ott már következetesen alkalmazott gyakorlat (amelyet persze a maguk előrehaladására találtak ki), mely szerint a legnagyobb hazai eredmény a tanulmányok egy részének külföldi végzésétől várható, mert ez a hazai feltételek ismeretével a más országokban elsajátított tudományok jobb adaptációját teszi lehetővé.

Maga az enciklopédia gazdasági analízisekbe nem bocsátkozik, a felsőoktatás szférájában marad, s bár e vonatkozásban nagyon is használható összefüggésekre mutat rá, számunkra – felsőoktatási reform küszöbén állva – nem válaszolja meg közvetlenül az alapkérdést, hogy a felsőoktatásba invesztálástól milyen (gazdasági) hatás remélhető. Rámutat azonban arra, hogy a felsőoktatás fejlődésének vannak olyan sajátosságai, amelyek alól egyetlen ország sem mentesítheti magát, olyan utak, amelyeket minden államnak végig kell járnia ahhoz, hogy ne zárja el magát a továbbfejlődés lehetőségétől. Egy további, ám csak az előbbi ismeretében megalapozott kérdés, amit azonban minden államnak magának kell megválaszolnia, hogy mit tehet, ha nem egyszerűen az általános mintát akarja reprodukálni, hanem el akarja kerülni e fejlődési labirintus kitérőit...

A kötet egyes országokat elemző tanulmányai, amikor többnyire historikus bevezetéssel indítva felvázolják saját felsőoktatásuk fejlődéstörténetét, rámutatnak ezekre az egyáltalán nem erőltetetten általánosítható tapasztalatokra, olyanokra is, melyek arra utalnak, hogy a társadalom spontán fejlődési folyamatai felgyorsíthatók, egyebek között a felsőoktatás fejlesztése (mint emberi tőkébe beruházás) által. A főbb vonulatokat az összegző tanulmányok is leírják, noha korántsem vállalkoznak azok minősítésére. A leírtak alapján számunkra az alábbi tendenciák megkerülhetlensége látszik igazoltnak.

A felsőoktatás spontán fejlődésének az állam beavatkozásával (a fejlettebb területek esetében már a 19. században) vége szakadt. Ez a történelmi változás többnyire szükségszerűen bekövetkezik a társadalmi változások előrehaladtával, legfeljebb az egyes országokban aktuálpolitika-függően más

és más időpontban. E folyamat többnyire olyan állami elhatározás következménye, amely vagy társadalmi feszültséget akar levezetni, vagy valamilyen felzárkózási kísérletet tesz. Az ilyen szándékok hátterében minden esetben az a megfontolás húzódik meg, hogy a felsőoktatás fejlesztése révén a társadalmi folyamatok felgyorsíthatók, s ebben a fejlettebb államok tapasztalatainak átvétele üdvöztetőleg hat.

Az átalakítás az állami beavatkozás kezdeti időszakában (Törökországtól Japánig, Ausztráliától Dél-Amerikáig) gyakran történik európai mintára, amihez később az amerikai példa társul. Ezek mellett természetesen – s ezt a kötet nemzeti szerzői nem győzik hangsúlyozni – regionális, vállalási és nemzeti tényezők is szerepet játszanak. A modern felsőoktatás-felfogásban kifejezetten hangsúlyozzák ezek – mint az uniformizáltság ellenében ható tényezők – jelentőségét. Túlhangsúlyozásuk azonban gátjává válhat az általános értékek érvényesítésére való készségnek, s a fejlettebbel való szembesülést gátolva mindenféle felzárkózási vagy együttműködési lehetőség akadályozóivá válhatnak.

Az állam bekapcsolódása a felsőoktatás-fejlesztési folyamatokba a felsőoktatás korábbi szerkezetének megváltozását eredményezi: a képzésre ez éppúgy áll, mint kiterjesztésére, annál fogva, hogy az állami szerepvállalás szinte mindenütt új felsőoktatási intézmények alapításával jár. Az állam tehát mint finanszírozó is megjelenik a "felsőoktatási piacon".

Az állam (mint a felsőoktatás fejlődésének tervezője, illetve finanszírozója) felléptével megváltozik a viszonya a felsőoktatási intézményekhez, amikor "szolgáltatásai" fejében elvárásokat támaszt a felsőoktatási intézményekkel szemben (meghatározott mennyiségű, minőségű hallgató kibocsátását várja a felsőoktatási intézményektől... stb.), s a finanszírozás eszköztára által direkt beavatkozás (elrendelés) nélkül is képes elképzeléseit érvényesíteni.

Az állami "beavatkozás", illetőleg felsőoktatás-élénkítési politika járulékos hatása lehet (Japánon kívül is több példa utal erre), hogy a felsőoktatás állami kezdeményezésre megindult növekedési folyamatai a magán-felsőoktatási intézmények elterjedésével felgyorsultak.

A magánintézmények felsőoktatásban betöltött szerepét és jelentőségét külön tanulmány elemzi (Roger A. Geiger tollából, 233–247. pp.). Néhány gondolatát – hazai tévhiteink eloszlátása végett – érdemesnek tartjuk felidézni. Az talán nem újdonság a hazai olvasó számára, hogy a felsőoktatási intézmények jó része a 18. században még félig egyházi, félig

privát szervezetként működött. Egy részük (pl. Oxford, Uppsala) azután állam által szponzorált intézménnyé vált, más részük viszont (mint például a világhírű Harvard egyetem) magánintézményi jelleget öltött. Angliában, Németországban és Svédországban pedig a magánegyetemek az állam elismerését, illetve támogatását nyerték el.

Talán nem érdektelen annak leszögezése, hogy a nemzetközi közfelfogás a magán-felsőoktatást a nonprofit szervezetek körébe sorolja, minthogy alapvető célja nem a profit-termelés, hanem a közjó érvényesítése. Néhány rövid távú oktatási szférát leszámítva (pl. gépjárművezetés oktatása vagy nyelvtanítás) ez a magán-felsőoktatás egyik legmeghatározóbb sajátossága, mely a társadalom szempontjából is elfogadhatóbbá teszi létezésüket és működésüket.

Ahol a magán-felsőoktatás az állammal paralel működik, ott hasznos szerepet tölthet be a felsőoktatás tömegigényeinek kielégítőjeként (Belgium, Hollandia, Chile), az USA-ban már volumenénél fogva (durván 50%-os) is meghatározó a jelentősége. Speciális a helyzet Franciaországban, ahol az állami elismerésnek financiai szempontból van jelentősége, s így az állami szempontrendszer alaposan eltérhet a magánszféra értékrendjétől.

Egy tétel igazsága minden körülmények között bizonyos: a magán-felsőoktatás hozzájárul az állami intézményekkel szembeni versenyhelyzetek kialakulásához, s ennyiben szerepe – mindenképp a korábban monopolhelyzetben volt állami intézményekkel szemben – feltétlenül pozitív, feltéve, hogy az oktatás minősége (akár állami követelményrendszer érvényesítésével, akár a fogyasztói igények által támasztott) biztosított.

A modern felsőoktatási rendszereknek mindenhol alapelve a felsőoktatás szabadsága [academic freedom]. A különféle társadalmi hatások következtében eltérő felfogások alakultak ki e fogalom terjedelméről (lásd *Edward Shils* indító tanulmánya). Korszakonként, országonként is eltérő szinten és tartalommal értelmezik e fogalmat, bár az oktatói, hallgatói és intézményi szabadság különféle mértéke mindenképpen kritériuma.

A felsőoktatás szabadságát a kötet szerzői – némiképpen eltérően a fogalom hazai értelmezésétől – elsődlegesen az oktatók individuális jogaként, szabadságként értelmezik, amely azonban nem öncélú. Azt a bizalmat hivatott szolgálni, mely a közvéleménynek azon jogos elvárásából eredeztethető, hogy a felsőoktatás a kor ismeretszintjének megfelelő legkorszerűbb ismeretet tolmácsolja. Annak érdekében pedig, hogy az oktató ismereteit

– belefoglalva saját kutatásának eredményeit is – közvetíthesse, szükséges, hogy tudományos meggyőződésének szabad kifejtésekor semmilyen nem-tudományos alapokon nyugvó kényszerítő befolyásnak ne legyen köteles engedelmesskedni, vagyis ne legyen elhallgattatható.

A tudományos kutató, illetve az oktató szabadsága tehát nem öncélú, hanem többet és mást is jelent, mint egyszerű szólásszabadságot: egyfelől a tudományos ismeretek közvetíthetőségét biztosítja. Másfelől az akadémiai szférán belül korlátai is vannak: az oktató kötelezettségeinek teljesítése alól nem jelent mentességet, s nem terjedhet túl az oktató kutatói kompetencián. Az oktatói szabadság nem jogosítja fel például a biokémiát oktató kutatót arra, hogy szabadon foglaljon állást politikai, vagy más társadalmi kérdésekben (pl. drogfogyasztás), feltéve természetesen, hogy annak az oktatót tárgyra vonatkoztatott konzekvenciái nincsenek.

Az akadémiai szabadság alapozza meg (pontosabban abból vezeti le a kötet elméleti tanulmánya) az oktatók részvételi jogait az intézményirányításban, illetőleg az intézmény szabadságát tudományos és oktatási kérdésekben.

A tanulmány hangsúlyozza, hogy az akadémiai szabadság modern fogalom, mely a történelem folyamán mindenkor más tartalmat hordozott (pl. a középkorban vagy a felvilágosodás korában inkább csak igényként fogalmazódott meg), s az egyes országok ma is máshová helyezik a hangsúlyokat. Idehaza ma például az intézményi szabadságot szokás hangsúlyozni, illetőleg – az államtól való függetlenedési igény jegyében – az intézményeken belüli egyes csoportok, karok, illetve tanácsok szabadságfokát. Ennek létjogosultsága magyarázható diktatórikus és ideologikusan kötött rendszer nyomása alól függetlenedő felsőoktatás esetével. Amire talán kevésbé van racionális magyarázat, az az, hogy e lassan formálódó "új" rendszerben mindenféle államilag támasztott követelménnyel szemben kifogás merül fel. Ideálképpé a finanszírozó, ám követelményeket nem támasztó állam válik, s így az akadémiai szabadság a kötöttségekkel, a színvonal megkövetelésével szembeni támadás ideológiájává válhat. (A kötetben szereplő hazai szerző, *Halász Gábor* 1988-ban született tanulmánya mindebből természetesen még keveset tükrözhetett, hiszen megírásakor a mára megfogalmazódott, és időközben a viták középpontjába került kérdésekből számára akkor még csak annyi lehetett érzékelhető, hogy a magyar felsőoktatást az 1985-ben megszületett okta-

tási törvény elindította a változás útján, amennyiben olyan alapelveket fogalmazott meg, amelyek alapján szabadabb felsőoktatás körvonalai kezdtek kibontakozni.)

A felsőoktatási képzés fokozatos térhódítása, kiterjedése ugyancsak egyike azon jelenségeknek, amelyekkel a huszadik század trendjei körében számolnunk kell. A kötet e tekintetben nem annyira az okok elemzésére, mint inkább a statisztikai tényezőségek leírására vállalkozik (91–107. pp.). Az összefüggés a hazai szakember számára nem ismeretlen: a fejlődő országokhoz képest is van mit behoznunk 10%-ot alig meghaladó felsőoktatási képzési arányunkkal, miközben a kelet-európai átlag is 20% körüli, a fejlett régiókba eső országokban pedig 50%-hoz közelít. E hazánkra nézve nem épp hízelgő helyzetet az sem változtat, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a túlképzés is vezethet társadalmi feszültségekhez, vagy hogy a társadalmi fejlettséghez mért felülképzettség is nehezíti az előrehaladást, mint az manapság a világban a felsőfokú végzettség arányát tekintve a legfelsőségekben túlképzettségnek minősíthető Izrael esetében tapasztalható.

A felsőoktatás költségei emelkedő tendenciát mutatnak. A *D. Bruce Johnstone* által írt hosszú (30 oldalas tanulmány) summázata ennyi lenne, ha ezt a tételt így önmagában szükséges lenne leszögezni. Mint tény, érdemes azonban számolni, mert enélkül álmodozásnak tűnne felsőoktatási reformról beszélni. (Az *EDUCATIO* számára írt *Johnstone-tanulmányi ládát e számban – a szerk.*)

Bár a téma hovatovább “agyónrágott” tekinthető, mégis érdemes felhívni a figyelmet néhány, a kötetben hangsúlyt kapott tételre. Mindenekelőtt nem lényegtelen, hogy az emelkedő költségeket mihez viszonyítjuk. Lehet a nemzeti össztermékhez, annak meghatározott százalékához, a költségvetéshez, illetve a közkiadásokra fordított költségekhez.

A felsőoktatási költségei megoszlanak az állam, az adófizetők, a támogató intézmények és a családok között, s nem csupán a közvetlen oktatási költségeket kell tekintetbe venni, hanem a hallgatók megélhetési, és az intézmények nem szorosan vett oktatási tevékenységének költségeit is.

A felsőoktatás költségeinek országonkénti megoszlása változó képet mutat: a fejlett országokban, ahol a képzés színvonala magasabb, abszolút számokban nyilván több, a fejlődőekben annak ellenére kevesebb, hogy aránylagosan nagyobb investíciókkal kell vagy kellene számolniuk a felfejlesztés érdekében.

A kötet igen summásan úgy teszi fel a kérdést: mégis mibe kerül a felsőoktatás? A választ azonban nem adja, nem is adhatja meg. A legfejlettebb országok adatait mutatja be ábrákban, s azon belül a bevételek és az elosztás szempontrendszerének differenciáltságát, és különféle lehetőségeit elemzi.

A felsőoktatással szemben minden társadalom követelményeket támaszt, s azokat számonkéri. *Klaus Hüfner* tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a felsőoktatás bármennyire is törekszik – autonómiájának alapján – saját belügyeként kezelni a kérdéseket, mégsem zárhatja ki felelősségre vonhatóságát, méghozzá több tekintetben sem: felelősséggel tartozik az oktatásért; a kutatókért, éppúgy mint az egyéb közszolgáltatásokért (pl. mint tanácsadást nyújtó intézmény); továbbá mint adminisztratív szervezet, beleértve azt is, hogy pénzügyi elszámolással tartozik.

A probléma hazai szakemberek előtt nem ismeretlen, egyértelmű megoldás pedig nincs, csak különféle rendszerek léteznek, amelyek törekseinek nehezen megragadható területen a hatékonyságot, és a nyilvánosság kontrollját biztosítani, objektív mércéket felállítani, mint amilyen például a teljesítménymutatók [performance indicators] rendszere, belső, külső és kutatásra vonatkozó eszközökkel.

A felsőoktatás-politikának összhangot kell mutatnia a munkaerő-politikával: a két kérdéskör egymás nélkül nem kezelhető. *Bikas C. Sanyal* tanulmánya valamelyest érinti azokat a kérdéseket (tudniillik a felsőoktatás-politika gazdasági összefüggéseit), amelyeket ismertetőnk bevezető részében megkerülhetetlen felsőoktatás-filozófiai kérdéseknek minősítettünk. Az enciklopédia 149. oldalán található egy ábra, mely a fejlettségük szerint csoportosított államok felsőoktatási kiadásait tartalmazza a GDP százalékában. A forrás az UNESCO 1988. évi évkönyve, nem ismeretlen tehát előttünk, legfeljebb újra és újra rácsodálkozhatunk az összefüggések kérlelhetetlen valóságára.

Jóval érdekesebb a tanulmánynak a különféle munkaerő-piaci elméleteket (Smith, Stuart Mills, Alfred Marshall, John Bates Clark, sőt a marxizmus!) tárgyaló része, illetve a végzettség munkába állására vonatkozó alcíme, mely az elhelyezkedési és alulfoglalkoztatottsági statisztikákat vizsgálva arra az egyáltalán nem meglepő álláspontra helyezkedik, hogy az iparosodott államokban a diplomások alulfoglalkoztatottak. Más oldalról természetesen a túlképzés húzóerő is lehet a társadalomban, legfeljebb az arányokat – tervszerűség révén – jobban el kellene (lehetne) találni, meg

lehetne közelíteni. Mindebből az elemzést végző szerző arra a következtetésre jut (s ezzel megint csak el nem hanyagolható szempontra hívja fel a figyelmet), hogy a munkaerőpiac igényeinek és trendjeinek figyelembevétele a modern felsőoktatási rendszerekkel szemben támasztható leglényegesebb követelmények egyike, amellyel állami és egyetemi szinten egyaránt számolni kell.

A reformok a felsőoktatási rendszer szerves részének tekinthetők. A kötet szerkesztőjének tanulmánya ezzel kapcsolatosan leszögezi, hogy bár e folyamat nagyobb változásai a fejlett felsőoktatási rendszerekben a II. világháború után több hullámban már végbementek, a felsőoktatási intézményekkel szembeni rezonanciaigény a társadalmi jelenségekre a "permanens reform" állapotában tartja a felsőoktatási intézményeket, sőt a felsőoktatásban érintett állami szervezeti rendszert is. A tömegmértékű fejlesztés és a minőségjavítás jegyében lezajlott felsőoktatási rendszerek alapvető átszerveződését eredményező nagy reformhullámok befejeztével feltehetőleg a reformok kisebb volumenűek lesznek, de az intézmények belső rendjében és funkcióiban egyaránt folyamatos változásokkal kell számolni.

Ehhez a megállapításhoz legfeljebb annyi hozzáfűznivalónk akad: a magunk részéről minden felsőoktatást érintő változást (bármilyen elhatározású) nem minősítünk reformnak, legfeljebb a struktúra meghatározó elemeit érintőket, ugyanakkor – nagy reformok idején – a reformértékű felsőoktatás-fejlesztési elképzelések kidolgozását a reform keretei között, és nem attól függetlenül képzeljük el. Egyedül ez biztosíthatja ugyanis, hogy a különféle elképzelések ne egymással szembe fussanak, hanem egymást kiegészítő módon eredményes, sikeres reformhoz vezethessenek.

Mint bevezetőnkben jeleztük: a művet koncepcióval vettük a kezünkbe, s ennek szellemében is vállalkoztunk annak ismertetésére. Jó iskolán nevelkedett toleranciánk megengedi mindenfajta ellentétes nézet kifejtését. Beismerjük, hogy a miénk csak egy a lehetségesek közül. S legfeljebb csak annak a kívánalmunknak adhatunk még hangot: szeretnénk, ha az érvekkel tudományosan megalapozott érvek állnának szemben....

(International Higher Education. An Encyclopedia. Ed. by Philip G. Altbach. New York – London, 1991. 1150 p.)

Szamel Katalin

AZ OECD MAGYARORSZÁGON

Az OECD vizsgálatot folytat Magyarországon, melynek célja átfogó országtanulmány elkészítése a magyar oktatáspolitikáról. Ennek egyik előkészítő anyaga *Setényi János* háttér tanulmánya a magyarországi felsőoktatásról.

Az OECD vizsgálat

Az OECD-t (Organization for Economic Cooperation and Development – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) 1961-ben hozták létre a fejlett tőkés országok. E szervezet, amely valójában a *Marshall-program* végrehajtását szolgáló korábbi intézményekből fejlődött ki, s amely nem csekély szerepet játszik a fejlett országok gazdaságfejlesztési stratégiáinak a kialakításában, működésének kezdete óta komoly figyelmet fordít az infrastrukturális területekre. Az OECD programjai, jelentései és ajánlásai a hatvanas évek vége óta jól kimutatható hatást gyakoroltak a fejlett országok oktatásfejlesztési stratégiájára is.

Az oktatás területén az OECD egyik jellegzetes tevékenysége a nemzeti oktatáspolitikák átfogó értékelése, ún. országjelentések [country report] készítése. Ezek a jelentések nem egy esetben hozzájárultak ahhoz, hogy egy-egy ország saját oktatáspolitikáját hozzáigazítsa a gazdasági fejlődés kihívásaihoz, illetve hogy hatékonyabb, a nemzetközi kívánalmaknak inkább megfelelő oktatásfejlesztési stratégiát alakítson ki.

Ilyen jelentések elkészítésére a tagországok kérésére kerülhet sor (a legutóbb Belgiumban és Svédországban történt vizsgálat). Noha Magyarország nem tagja az OECD-nek, a szervezet egyik új speciális programja, amely a kelet-európai gazdaságok átalakulását hivatott segíteni, lehetővé tette, hogy nálunk is sor kerüljön a hazai oktatáspolitikára OECD általi vizsgálatára. Régióinkban, ahol a viszonyítási pontok ma még meglehetősen bizonytalanok, s ahol a politika-elemzéshez szükséges szakértelemről sincs nagy bőség, különösen nagy jelentősége van az ilyen lehetőségeknek.

Az OECD országjelentések mindig az adott ország szakértői által elkészített háttér tanulmányra, úgynevezett önfényképre épülnek. A szervezet által megbízott, nemzetközileg elismert szakértőkből álló team részben erre a háttér tanulmányra, részben közvetlen tapasztalatszerzésre, kompetens személyekkel folytatott interjúkra és intézménylátogatásokra építve készíti el helyzetértékelő jelen-